

Комаров С. А.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри перекладу
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0003-4577-3106>

Крижановська О. О.,
доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри літературознавства і східної філології
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
<https://orcid.org/0000-0001-9840-270X>

КОГНІТИВНІ ТА ОНТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ МЕТАФОРИ В ДРАМІ П. КАЛЬДЕРОНА «EL PRÍNCIPE CONSTANTE»: КОМПАРАТИВНИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. У пропонованій статті здійснено дослідження метафори як багатогранного когнітивного інструменту та фундаментальної онтологічної категорії в художній системі П. Кальдерона де ла Барки. На матеріалі трагедії «Стийкий принц» («El príncipe constante») проаналізовано специфіку функціонування метафоричних моделей, що структурують художній світ іспанського бароко. Основна увага приділяється когнітивним механізмам трансформації дійсності, де метафора виступає не лише як троп, а як спосіб конструювання альтернативної реальності, механізмом концептуалізації світу. Досліджено онтологічний вимір метафор П. Кальдерона, які в концепції письменника демаркують межу між буттям та видимістю. У п'єсі «El príncipe constante» метафоричний рух спрямований на деконструкцію матеріального світу, що корелює з бароковою ідеєю «desengaño» («розчарування»).

Особливий акцент зроблено на компаративному аналізі іспанської та української барокових традицій. Виявлено типологічні паралелі між ними, зумовлені спільним латинським освітнім простором та єзуїтськими поетиками. Обґрунтовано, що для обох культурних ареалів метафора є ключем до розуміння «внутрішньої людини» та «невидимої природи». Українська рецепція П. Кальдерона пройшла шлях від формального запозичення емблематичних схем до їхньої глибокої ідеологічної трансформації. Новаторство українських митців полягало в етизації та політизації барокового образу: іспанська екзистенційна метафора в українському контексті набувала рис національного месіанізму та державотворчої дидактики. У статті зроблено спробу довести, що барокова метафора є універсальним кодом, який через гру та ілюзію веде до пізнання істинного онтологічного статусу людини у всесвіті. Застосування методів когнітивної поетики до аналізу класичного барокового тексту в українському літературному контексті дозволяє розширити уявлення про питання кореляції іспанського та українського бароко.

Ключові слова: Педро Кальдерон, метафора, бароко, онтологія, когнітивістика, концепт, компаративістика, когнітивна поетика.

Постановка проблеми. Творча спадщина Педро Кальдерона де ла Барки (1600–1681) як кульмінаційна точка іспан-

ського *Siglo de Oro* залишається об'єктом інтересу в сучасній філологічній науці, цікава не тільки літературознавцям, але й мовознавцям – завдяки тій увазі, що іспанський класик приділяв стилю, мовній організації тексту. В епоху глобальних соціокультурних змін барокова парадигма «кризи свідомості», виражена через складні метафоричні конструкції «життя як сну» та «світу як театру», набуває особливої релевантності. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення художнього коду П. Кальдерона не лише як естетичного феномену, а як складної когнітивної моделі, що детермінувала розвиток європейської інтелектуальної традиції. Для української науки особливе значення має виявлення точок дотику між іберійським та вітчизняним бароко, що дозволяє глибше зрозуміти іманентну європейськість українського культурного коду.

Аналіз попередніх досліджень. Кальдероніана має тривалу традицію: від класичних праць М. Мендеса-і-Пелайо (Calderón y su teatro, 1881) та А. Вальбуєни Прата (Calderón: su personalidad, su arte dramático, su estilo y sus obras, 1941) до структурно-тематичного аналізу А. А. Паркера (The Allegorical Drama of Calderon, 1945). У західному дискурсі ХХ століття метафорика П. Кальдерона розглядалася крізь призму екзистенціалізму (А. Камю) та герменевтики (Г.-Г. Гадамер).

В українському літературознавстві фундамент дослідження іспанського бароко, драматургії П. Кальдерона, зокрема, заклав І. Франко. Новітній етап представлений працями Д. Наливайка [1; 2], О. Пронкевича [3], С. Борщевського [4], Т. Рязанцевої [5], де акцент зміщується на питання компаративістики, імагології, перекладознавчого аналізу. Попри це, аспект когнітивної специфіки барокового метафоризму в діалозі «Кальдерон – українські митці ХVІІ століття» все ще потребує поглибленої концептуалізації. Недостатньо вивчено залишається і власне трагедія «El príncipe constante», яка стала основним матеріалом нашої розвідки. У 2015 році у Мадриді вийшло анотоване видання цієї п'єси П. Кальдерона, редактор якого, І. Е. Мората, запропонувала детальний історико-культурний та текстуальний аналіз трагедії [6]. Варто, також, згадати дослідження американського науковця М. Д. Страуда [7], яке торкається жанрових кореляцій кальдеронівського твору. Роз-

гляд метафорики п'єси «El príncipe constante» у ракурсах онтології й когнітивістики запропонований вперше.

Мета статті полягає у деконструкції метафоричної системи П. Кальдерона в трагедійному дискурсі (на матеріалі п'єси «El príncipe constante»), а також у виявленні типологічних паралелей і специфічних новацій при трансформації цих метафор в українській бароковій літературі. У ході дослідження були використані такі **методи**: герменевтичний (тлумачення глибинних семантичних пластів тексту), компаративно-типологічний (виявлення спільних рис і розбіжностей у барокових системах Іспанії та України), когнітивно-поетичний (на засадах теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона проаналізовано механізми перетворення абстрактних ідей у чуттєво-наочні образи), культурно-історичний (з'ясування умов формування барокового світовідчуття).

Виклад основного матеріалу. У XVII столітті метафора стає категорією онтологічною. В основі барокового світосприйняття лежить ідея «прихованих зв'язків» між усіма речами у всесвіті. В епоху бароко метафора перестає бути лише стилістичною фігурою мовлення. Вона перетворюється на спосіб мислення, за допомогою якого людина намагається осягнути складний, розколотий та мінливий світ. Центральним для цієї епохи є поняття «дотепності» (*ingenio*) – здатності бачити невидимі зв'язки між далекими речами.

Іспанський мислитель Бальтасар Грасіан у трактаті «Arte de ingenio, tratado de la agudeza» (1642) обґрунтував теорію «концептизму». Для нього метафора – це не прикраса, а інтелектуальне відкриття. Б. Грасіан стверджував, що суть творчості полягає у створенні «концепту» (*concepto*): «Un concepto es un acto de la mente que expresa una correspondencia que existe entre objetos» [8]. На думку філософа, метафора дарує найвищу насолоду, бо вона змушує розум працювати: «Lo que la belleza es para los ojos y la música para los oídos, un concepto es para la mente, que es belleza espiritual» [8]. В цьому контексті одразу можна звернутися до драми П. Кальдерона «El príncipe constante». Коли принц Фернандо порівнює людське життя з квіткою, він не просто використовує поетичний штамп. Він реалізує грасіанову «agudeza» (гостроту), встановлюючи онтологічну відповідність між красою пелюстки та крихкістю людського існування перед Богом.

Ідеї Б. Грасіана дозволяють визначити метафору у П. Кальдерона як когнітивний інструмент. Вона не просто ілюструє думку, але й формує її. В основі багатьох кальдеронівських текстів лежить переконання, що земні речі є лише «тінями» (метафорами) небесних сутностей. Метафоричний лад трагедії «El príncipe constante» є відображенням барокової картини світу, де фізичне страждання принца стає метафорою духовного триумфу.

У XX столітті лінгвістика та філософія мови докорінно переосмислили природу метафори, вивівши її за межі простої риторичної фігури в площину фундаментальних когнітивних процесів. Цей поворот дозволив глибше збагнути інтелектуальну складність барокової драми. А. Річардс у праці «The Philosophy of Rhetoric» (1936) запропонував модель взаємодії двох складників: «тенора» (*tenor* – основного предмета думки) та «носія» (*vehicle* – образу, через який цей предмет розкривається) [9]. Проте ключовим є те, що метафора не виникає через просту схожість між ними. Вона є результатом «інтеранімації» (*interanimation*) – взаємного оживлення слів у контексті.

У П. Кальдерона метафора «життя-квітка» працює саме через напруження між крихкістю рослини та екзистенційним болем героя драми «El príncipe constante»: це не просто порівняння, а змішування смислів, де фізичне в'янення квітки надає метафізичної глибини темі людської смертності.

М. Блек у книзі «Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy» (1962) [10] розвинув ідею «інтерації», стверджуючи, що метафора функціонує як лінза або фільтр. Вона використовує «систему асоційованих загальних місць» допоміжного суб'єкта (носія), щоб організувати та підкреслити певні характеристики головного суб'єкта (тенора) [10]. Цей підхід пояснює феноменальну інтелектуальну щільність кальдеронівських концептів. Кожна метафора у «El príncipe constante» відфільтровує абстрактні теологічні догмати через призму конкретного чуттєвого досвіду. Наприклад, коли сонце метафоризується як «око Бога» (*ojo de dios*), воно перестає бути просто небесним тілом; система асоціацій (всевідання, світло істини, неминучість суду) стає фільтром, крізь який глядач сприймає простір драми як сакральний та підконтрольний вищій волі. Таким чином, метафора у П. Кальдерона не просто описує світ, а конструює його.

П. Рікер у своїй фундаментальній праці «Закон метафори» (*La Métaphore vive*, 1975) (англ. переклад «*The Rule of Metaphor*» [11]) здійснив синтез лінгвістики, риторики та філософії, запропонувавши розглядати метафору не як феномен слова, а як феномен дискурсу. Французький філософ стверджує, що метафора не просто «прикрашає» мову, вона створює нове значення через «продуктивне зіткнення» несумісних термінів. Це дозволяє мові виходити за межі вже відомого. Для П. Рікера метафора має онтологічну функцію – вона дає змогу «переописати» світ (*redescription*), особливо в тих аспектах, де пряма мова є безсилою (наприклад, у релігійному чи екзистенційному досвіді): «Metaphor is the rhetorical process by which discourse unleashes the power that certain fictions have to redescribe reality» [11, с. 5]. Концепція «іконічного розгортання» («*iconic unfurling*») П. Рікера полягає у тому, що метафоричний образ (ікона) не є копією реальності, а є способом її розширення. Метафора «живе» доти, доки вона змушує нас бачити світ по-новому [11]. Це особливо актуально для релігійного досвіду принца Фернандо з трагедії П. Кальдерона «El príncipe constante»: там, де буквальна мова виявляється безсилою описати мучеництво та екстаз, метафора стає єдиним можливим містком. Вона не просто ілюструє страждання, вона надає йому нового онтологічного статусу, перетворюючи фізичний біль на знак божественного обрання.

П. Рікер доводить, що метафоричний образ не є пасивною копією дійсності; він сприяє «іконічному розгортанню» смислу. Метафора розширює межі можливого. Теорію французького мислителя можна застосувати для розуміння фіналу трагедії «El príncipe constante». Смерть Фернандо та його «поява» у вигляді привида-дороговкази – це метафора перемоги духу над матерією. За П. Рікером, це не просто символ, а «семантичний вибух», який перетворює фізичну поразку на метафізичний триумф, що зрозуміло лише через «метафоричний перепис» (*redescription*) концепції честі. У фіналі трагедії П. Кальдерона метафоричний перепис концепції честі та стійкості перетворює фізичну смерть героя на духовну перемогу. Це створює нову етичну реальність для глядача: через метафору «смерті як звільнення» поразка стає триумфом, а темниця – місцем найви-

щої свободи духу. Метафора тут виступає як інструмент трансценденції, що дозволяє людині вийти за межі своєї кінцевості.

Вивчення творчості П. Кальдерона крізь призму праць М. Довгалевського та Ф. Прокоповича дозволяє реконструювати інтелектуальний контекст, у якому функціонувала барокова драма в Україні, та порівняти іспанську теоретичну думку з українською академічною традицією. Праця М. Довгалевського «Поетика. Сад поетичний» (*Hortus Poeticus*, 1736) [12] є надзвичайно важливою для аналізу метафоричної природи творчості іспанського драматурга. М. Довгалевський детально описує механізм створення складних барокових концептів. Це дозволяє нам класифікувати метафори П. Кальдерона (наприклад, порівняння людини з птахом, рибою та звіром у монолозі Сехісмундо – з драми «Життя – це сон») за категоріями «гостромислення», які викладалися в Україні. «Сад поетичний» дає ключі до розшифрування алегоричних персонажів [12]. У П. Кальдерона часто з'являються абстракції (Розум, Світ, Тінь), і М. Довгалевський пояснює, як ці образи мають взаємодіяти на сцені для досягнення дидактичної мети. Порівняння вимог українського ученого до побудови драми (акти, хори, прологи) з композицією п'єси П. Кальдерона виявляє спільні вектори розвитку європейського театру.

Праці Ф. Прокоповича «Про поетичне мистецтво» (*De arte poetica*, 1705) та «Риторика» (*De arte rhetorica*, 1706) [13] допомагають проаналізувати філософсько-риторичний пласт творів П. Кальдерона. У трактуванні принципу «наслідування» (*mimesis*) Ф. Прокопович відходить від суто релігійного тлумачення театру, наближаючись до розуміння мистецтва як відображення складних психологічних станів [13]. Це можна використати для аналізу еволюції образу Сехісмундо – від «дикого звіра» до «мудрого правителя». Автор драми «Життя – це сон» майстерно міняє реєстри мовлення – від високого теологічного стилю до простого. Вчення Ф. Прокоповича про доречність використання певного стилю для переконання глядача сприяє розумінню цих переходів. Він одним із перших в українській думці легітимізував змішування комічного та трагічного, що є фундаментальною ознакою іспанської «комедії» (*comedia nueva*), до якої належить «Життя – це сон».

Аналіз класичних риторик (зокрема праць М. Довгалевського та Ф. Прокоповича) свідчить про глибоке розуміння метафори як інструменту «теозису» – духовного сходження до божественного. В українській бароковій традиції метафора розглядалася як засіб «очищення розуму» через споглядання символів природи. Це підтверджує вражаючу типологічну близькість: сучасні західні теорії інтеракції ХХ століття (А. Річардс, М. Блек) фактично заново відкрили ті складні механізми взаємодії контекстів, які були природним елементом барокової свідомості як іспанського драматурга, так і українських інтелектуалів ХVII-XVIII століть. Таким чином, розгляд метафори П. Кальдерона через призму української науки дозволяє виявити спільні когнітивні коди європейської культури бароко.

М. Довгалевський та Ф. Прокопович жили в часи, коли бароко було панівним стилем у культурі, релігії та філософії. Їхні поетики стали своєрідними «інструкціями» з написання барокових творів. Аналіз творів П. Кальдерона через підходи українських теоретиків дозволяє зрозуміти, чому «нелогічні» з точки зору сучасності метафори чи алегорії були абсолютно логічними для барокової аудиторії. Бароко було першим справді глобальним європейським стилем. Система освіти

в Києво-Могилянській академії базувалася на латиномовних зразках, спільних для всієї Європи (зокрема Іспанії). Ф. Прокопович і М. Довгалевський коментували ті самі античні джерела та єзуїтські поетики, на які спирався і П. Кальдерон. Отже, їхні праці можна вважати універсальним ключем до розуміння будь-якого барокового тексту. Іспанія ХVII століття та Україна часів Мазепи й козацького бароко мали спільні риси: високу релігійність, театралізацію життя, поєднання філософської глибини з яскравою видовищністю. Праці Ф. Прокоповича допомагають побачити, як іспанська драма П. Кальдерона теоретично корелює з українською «шкільною драмою». Використання термінології та категорій («дотеп», «метафоричність», «антиномічність»), які розробляли Ф. Прокопович та М. Довгалевський, дозволяє нам дослідити спадщину П. Кальдерона в його «природному середовищі» — у системі координат барокового мислення.

Українська філологічна традиція пропонує унікальний синтез психолінгвістичних, когнітивних та барокознавчих підходів до розуміння метафори, що дозволяє адекватно інтерпретувати твори П. Кальдерона в нашому культурному контексті. Зокрема, О. Потебня визначив метафору через «внутрішню форму» слова [14]. Для нього це не просто пояснення вже готової думки, а сам акт її народження. Мова, за О. Потебнею, є інструментом апперцепції – пізнання невідомого через відоме [14]. У контексті творчості П. Кальдерона це проявляється у прагненні через «внутрішню форму» квітки (процес цвітіння та розкриття) осягнути «внутрішню форму» космосу (випромінювання божественного світла). Метафора тут є актом пізнавального згущення, де складні теологічні ідеї кристалізуються в лаконічному художньому образі.

О. Потебня вважав, що кожне слово має «внутрішню форму» – найближче етимологічне значення, яке є центром метафоричного розвитку. Метафора для нього – це спосіб пізнання невідомого через відоме на основі чуттєвого образу. На відміну від західних теоретиків, що акцентували на логіці, О. Потебня наголошував на творчій силі мови: «Метафора не є засобом пояснення готової думки, вона є самим процесом створення цієї думки через зближення образів» [14, с. 120]. Метафори П. Кальдерона (наприклад, порівняння квітів із зорями) у світлі теорії О. Потебні постають не як риторичні вправи, а як спроба через «внутрішню форму» рослини (цвітіння) осягнути «внутрішню форму» космосу (світіння), що є характерним для барокового прагнення до вседності.

Дослідник слов'янського бароко Д. Чижевський наголошував на центральній ролі «метафори-загадки», мета якої – викликати подив [15]. Він обґрунтував, що для барокової людини світ постає як велетенська «книга метафор» або «дзеркало», де кожен земний об'єкт є відблиском ідеальної небесної сутності. Ця концепція «метаморфічного світу» корелює з поетикою П. Кальдерона, де природа постійно «промовляє» до людини мовою зашифрованих знаків, що вимагають інтелектуального розшифрування. Д. Чижевський підкреслює, що для бароко властива «метафора-загадка». Вона має не прояснювати, а навпаки – вражати, дивувати та спонукати до глибоких роздумів. Дослідник вказує на те, що українська барокова метафорика формувалася під прямим впливом єзуїтських поетик (зокрема іспанських), що робить порівняння П. Кальдерона з українськими авторами методологічно виправданим. «Барокова людина

бачить світ як велику книгу метафор, де кожен земний об'єкт є лише тінню або дзеркалом небесної ідеї» [15]. Саме Д. Чижевський довів, що українське бароко – це не копіювання західних зразків, а органічна частина європейського процесу, що робить порівняння з представником іспанського бароко П. Кальдерона цілком закономірним.

Трагедія П. Кальдерона «El príncipe constante» є одним із найвищих зразків барокової метафізичної драми, де історичний субстрат (невдалий похід португальців на Танжер у 1437 році) трансформується у теологічну екзистенційну парадигму. Зображуючи трагічну долю інфанта Фернандо, який відкидає пропозицію викупу в обмін на важливе християнське місто Сеута, розгортає тему «світу-в'язниці» та «марності всього суєтного». Герой проходить шлях духовного сходження через фізичний розпад, демонструючи абсолютну перемогу духу над матерією. Помираючи в нелюдських умовах від голоду та хвороб, Фернандо залишається «стійким» у своєму сповіданні. Навіть після фізичної смерті його фігура зберігає активну суб'єктність у метафізичному просторі – коли португальське військо підходить до стін міста, привид померлого принца веде християнську армію на штурм. Сеута залишається християнською, а тіло «стійкого принца» стає сакральною реліквією, символізуючи тріумф вічності над часом.

Розглянемо функціонування окремих метафор у цій драмі П. Кальдерона. Метафора є центральним вузлом, навколо якого вибудовується барокове світовідчуття. Використання перекладу С. Борщевського [4] дозволяє простежити когнітивні механізми трансформації смислу, що притаманні стилю іспанського письменника.

Метафора «Світ – це море», а «човни – це хмари та морські тварі». На початку п'єси «El príncipe constante» опис флоту будується на заміні доменів. Це приклад «інтераакційної теорії» [10], за типологією М. Блека, де властивості одного об'єкта фільтрують сприйняття іншого: «Primero nos pareció, / viendo que sus puntas tocan / con el cielo, que eran **nubes** / de las que a la mar se arrojan / a concebir en zafir / lluvias que en cristal abortan; / y fue bien pensado, pues / esta innumerable copia / pareció que pretendía / sorberse el mar gota a gota. / Luego de **marinos monstruos** / nos pareció errante coria» [16, с. 7] («Нам спочатку всім здалося, / Що вони сягають неба, / Ми подумали, це **хмари**, / Що над морем – ген, далеко – / Нависають, щоб зненацька / Зливою пролитись щедро. / Це скидалося на правду, / Бо немов хотіли всеньке / Море випити до краплі / Їхні тіні незліченні. / Згодом **тварями морськими** / Нам здалися ті химери» [4, с. 30]). Тут кораблі втрачають свою технічну природу, перетворюючись на міфічних істот. Така метафоризація служить для створення атмосфери ірреальності, де кордон між природним і рукотворним стирається.

В українському бароко цей образ набуває політичної та есхатологічної гостроти. У знаменитій «Думі» Івана Мазепи метафора корабля стає образом розколотої нації: «През незгоду всі пропали. / Самі себе зовували. / «Ей, братища, пора знати, / Що не всім нам панувати, / Не всім дано все знати / І річами керувати. / На корабель поглядімо, / Много людей полічимо!» [17]. Якщо у П. Кальдерона корабель – це естетизована потуга імперії, то в українських авторів (І. Мазепи, Лазаря Барановича) корабель – це «Церква» або «Вітчизна», що тоне у «хвилях» між Сходом і Заходом. Новація українських митців полягає у синкретизмі: барокова

форма поєднується з візантійською традицією «корабля спасіння», створюючи унікальний дискурс «козацького човна».

Метафора «Квітка – це життя/смерть» має концептуальний сенс. Найвідоміший сонет Фернандо є, за О. Потєбнею, зразком «згущення думки» [14]. Він вибудовує складну мережу асоціацій: «Éstas, que fueron pompa y alegría / espertando al albor de la mañana, / a la tarde serán lástima vana, / durmiendo en brazos de la noche fría [16, с. 35] («Ці квіти, що в саду буяли зрання / І збуджували радісні чуття, / Лиш викликають марні співчуття, / Коли їх ніч огорне без вагання [4, с. 78]). Слова «la mañana» та «la noche» перестають позначати час доби, стаючи когнітивними маркерами народження та смерті. Аналіз цієї метафори в контексті когнітивної поезики демонструє, як короткий часовий цикл рослини накладається на екзистенційну тривалість людської долі. Сонет Фернандо про квіти, має прямі паралелі в українській емблематичній поезії. Стефан Яворський у своїх поетичних циклах використовує ідентичну когнітивну модель «квітка-людина»: «*Квіте мій милий, чом в'янеш так скоро? Тільки-но сонце торкнулось покорі...*» [18]. Вплив П. Кальдерона на українських митців простежується у динаміці образу. Іспанський письменник навчив європейське бароко (через єзуїтські поезики) бачити в метафорі не статичну картинку, а «процес вмирання». Українські поети-барокко (наприклад, Дмитро Туптало, Іван Величковський) додають до цієї метафори дидактичний елемент. Якщо у П. Кальдерона це екзистенційна трагедія особистості, то в українському бароко це заклик до покаяння, де квітка – не лише символ смерті, а й символ «духовного саду», що має принести плід [19; 20].

Метафора «Тіло – це руїна» – ключова у концепції *Vanitas*. Тіло сприймалося як тимчасова, крихка оболонка, що неминуче руйнується. У фінальних сценах страждання принца вербалізуються через образ діаманта. Фізичне виснаження та поступове вмирання подається як руйнування твердого каміння: «El diamante, a cuya vista / ni aun el imán ejecuta / su propiedad, que por rey / esta obediencia le jura, / tan noble es que la traición / del dueño no disimula, / y la dureza, imposible / de que buriles la pulan, / se deshace entre sí misma / vuelta en cenizas menudas» [16, с. 49] («Діамант, проти якого / І магніт стає безсилим, – / Навіть діамант, відомий / Всюди твердістю своєю, / Розсипається на порох / В персні зрадника, оскільки / Зради камінь цей не зносить» [4, с. 103]). Тут працює механізм концептуальної інтеграції, причому подвійної: розмова про смерть поєднується з етичною йдеться і про смерть, і про етичну категорію – вірність собі, своїй вірі та державі. Діамант, який традиційно виступав метафорою міцності і витривалості, змінює це значення на протилежне – на нестійкість, крихкість. З іншого боку, серед магічних властивостей діаманта називали здатність виявляти зраду. У тексті це значення акцентується. Метафоричне отожднення фізичного стану (вмирання) та етичної категорії (вірність/честь) з мінералом виявляється через домен «геологія». І водночас ця метафора стає способом концептуалізації людської гідності та її крихкості. Така метафорика «страждання» є ключовою для формування когнітивної стійкості героя. Метафора у трагедії «El príncipe constante» функціонує як складна когнітивна модель, що дозволяє герою структурувати хаос страждань і піднятися до усвідомлення вищої істини.

Квітка, у С. Яворського, що «в'яне і гасне» [18], є ботаничною варіацією цієї метафори. Квітка – це «руїна» краси, яка щойно була цілісною. У збірці «Труби словес проповідних» Лазар Баранович часто описував старість і хвороби як «розпад стін» земного храму душі. Тіло – це «в'язниця» або «халупа», що розсипається від вітру смерті [21]. Антоній Радивиловський у своїх проповідях порівнював людське життя з весною, яка швидко переходить у «зиму» смерті, де плоть стає лише землею [22].

Отже, П. Кальдерон у драмі «El príncipe constante» використовує метафору як інструмент когнітивного картографування світу. Його метафори спрямовані тут, більшою мірою, на трансценденцію (перехід від земного до вічного). На нашу думку, П. Кальдерон став для українського бароко «архітектором метафоричних схем». Українські автори запозичили в іспанця когнітивну структуру метафори (складна інтеграція віддалених понять). Новації українських митців бароко полягають у етизації (метафора завжди спрямована на виховання християнських чеснот), політизації (абстрактні барокові образи наповнюються конкретним історичним змістом, мовній віталізації (у перекладі С. Борщевського, зокрема, іспанська пишність набуває української емоційності та наближеності до народного фольклору – (через образ «саду», «човна», «долі»). Таким чином, метафорика П. Кальдерона в українському контексті стає способом осмислення буття нації на зламі світів.

Висновки та перспективи. Проведене дослідження метафоричної системи П. Кальдерона на матеріалі одного з ключових його текстів – трагедії «El príncipe constante» – дозволяє сформулювати певні теоретичні узагальнення, що можуть мати значення для сучасної іспаністики та компаративістики. Доведено, що для П. Кальдерона метафора не є лише орнаментальним засобом поезії бароко, а постає фундаментальним механізмом концептуалізації світу. У п'єсі «El príncipe constante» метафоричний рух спрямований на деконструкцію матеріального світу (метафори «квітка-смерть», «тіло-руїна»), що корелює з бароковою ідеєю «desengaño» («розчарування»). Аналіз перекладацької стратегії С. Борщевського засвідчив високий ступінь ізоморфності між іспанським «conceptismo» та українським поетичним дискурсом. Перекладачеві вдалося зберегти інтелектуальну напругу барокового «концепту», не спрощуючи когнітивну складність авторських метафор, що робить цей переклад репрезентативним об'єктом для вивчення міжлітературних зв'язків.

Компаративний зріз метафорики П. Кальдерона та представників українського бароко виявив глибоку типологічну спорідненість, зумовлену спільним латиномовним освітнім простором та єзуїтськими поетиками. Встановлено, що українська рецепція П. Кальдерона пройшла шлях від формального запозичення емблематичних схем до їхньої глибокої ідеологічної трансформації. Новаторство українських митців полягало в етизації та політизації барокового образу: іспанська екзистенційна метафора в українському контексті набувала рис національного месіанізму та державотворчої дидактики. Використання інструментарію когнітивної лінгвістики (теорія концептуальної інтеграції, ментальні простори) у поєднанні з класичним літературознавчим аналізом дозволило вийти за межі описативного підходу. Це відкриває перспективи для подальших досліджень феномену «барокової свідомості» як універсальної когнітивної моделі, що збе-

рігає свою актуальність у сучасній культурі. Зазначимо, що метафорика П. Кальдерона, в тому числі драми «El príncipe constante», надзвичайно багата і не обмежується наведеними прикладами. Подальше її вивчення також становить перспективу розвідки.

Література:

1. Наливайко Д. С. Бароко і драма Кальдерона «Життя – це сон». Тема. 2000. № 1. С. 5–17.
2. Наливайко Д. С. Спільність і своєрідність. Українська література в контексті європейського літературного процесу. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1988. 395 с.
3. Пронкевич О. Образ християнського правителя у Педро Кальдерона і Феофана. Прокоповича. Вікно у світ. 2000. № 3. С. 27–31.
4. Кальдерон П. Стийкий принц. Дама-примара: п'єси / пер. з іспан. С. Ю. Борщевського. Харків: Фоліо, 2013. 251 с.
5. Рязанцева Т. «Великий театр світу»: життя і творчість Педро Кальдерона де ла Барки. Кальдерон П. Стийкий принц. Дама-примара: п'єси / пер. з іспан. С. Ю. Борщевського. Харків: Фоліо, 2013. С. 3–18.
6. Fernández Rodríguez D. Reseña de Pedro Calderón de la Barca P. El príncipe constante: edición crítica de Isabel Hernando Morata. Madrid-Frankfurt am Main: Universidad de Navarra-Iberoamericana: Vervuert, 2015. 318 p. *Janus: estudios sobre de Siglo de Oro*. 2016. № 5. P. 161–165. URL: <https://revistas.udc.es/index.php/janusdigital/article/view/janus.2016.0.05.10336> DOI: <https://doi.org/10.17979/janus.2016.0.05.10336>
7. Stroud M. D. Another look at Calderón's *El príncipe constante* as tragedy. *Simerka B., Williamsen A. & Polchow S. (Ed.). Critical reflections: Essays on golden age Spanish literature in honor of James A. Parr*. Bucknell University Press, 2006. P. 17–30. URL: https://digitalcommons.trinity.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1044&context=mll_faculty
8. Grasián B. Arte de ingenio, tratado de la agudeza. URL: https://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/25/95/_ebook.pdf
9. Richards I. A. The Philosophy of Rhetoric. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.499530/page/n91/mode/2up>
10. Black M. Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy. Cornell University Press, 1962. 278 p. URL: <https://www.scribd.com/document/484416892/04-Black-pdf>
11. Ricour P. The Rule of Metaphor. London and New York: Routledge Classics, 2003. 454 p. URL: https://d11.cuni.cz/pluginfile.php/1192483/mod_resource/content/1/Ricour%2C%20P.%2C%20The%20Rule%20of%20Metaphor.pdf
12. Довгалецький М. Поетика. Сад поетичний. Київ: Мистецтво, 1973. URL: <http://litopys.org.ua/dovg/dovg.htm>
13. Прокопович Ф. Філософські твори: в трьох томах. Київ: Наукова думка, 1979-1981. URL: <http://litopys.org.ua/procop/proc1.htm>
14. Потебня О. Естетика і поетика слова: збірник. Київ: Мистецтво, 1985. 301 с.
15. Чижевський Д. Українське літературне бароко. Харків: Акта, 2003. 460 с. URL: <http://litopys.org.ua/chyzh/chyb.htm>
16. Calderón de la Barca P. El príncipe constante. URL: <http://intranet.utvm.edu.mx/biblioteca/libros/Pedro%20Calder%20C3%B3n%20de%20la%20Barca%20-%20El%20pr%20C3%ADncipe%20constante.pdf>
17. Мазепа І. Дума. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=27841>
18. Яворський С. Із книжки «Луна голосу, що волає в пустель». URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus140.htm>
19. Туптало Д. Суспільно-політичні вірші кінця XVII – початку XVIII століття. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus148.htm>
20. Величковський І. Твори. Київ: Наукова думка, 1972. URL: <http://litopys.org.ua/velych/vel.htm>

21. Баранович Л. Труби словес проповідних. URL: <http://litopys.org.ua/biletso/bilo19.htm>
22. Радивилівський А. Слово 1-е. URL: http://litopys.org.ua/old17/old17_06.htm

Komarov S., Kryzhanovska O. Cognitive and Ontological Dimensions of Metaphor in P. Calderón's Drama "El Príncipe Constante": a Comparative Context

Summary. The article presents a comprehensive study of metaphor as a multifaceted cognitive tool and a fundamental ontological category within the artistic system of Pedro Calderón de la Barca. Based on the comedy "The Constant Prince" ("El príncipe constante"), the author analyzes the specific functioning of metaphorical models that structure the artistic world of the Spanish Baroque. The primary focus is on the cognitive mechanisms of reality transformation, where metaphor serves not merely as a trope but as a method for constructing an alternative reality, a mechanism for conceptualizing the world. The study explores the ontological dimension of P. Calderón's metaphors, which in the writer's conception demarcate the boundary between being and appearance. In the play "El príncipe constante" the metaphorical movement is aimed at deconstructing the material world, which correlates with the Baroque idea of "desengaño" ("disappointment").

Particular emphasis is placed on a comparative analysis of Spanish and Ukrainian Baroque traditions. Typological parallels are identified between them, caused the common Latin-speaking educational space and Jesuit poetics. It is substantiated that for both cultural areas, metaphor is the key to understanding the "inner man" and the "invisible nature". The Ukrainian reception of P. Calderón went from the formal borrowing of emblematic schemes to their deep ideological transformation. The innovation of Ukrainian writers consisted in the ethicalization and politicization of the Baroque image: the Spanish existential metaphor in the Ukrainian context acquired the features of national messianism and state-building didactics. The applying of cognitive poetics methods to the analysis of a classical Baroque text in the Ukrainian literature context allows to expand understanding of the correlation between the Spanish and Ukrainian Baroque.

Key words: Pedro Calderón, metaphor, Baroque, ontology, cognitive science, concept, comparative studies, cognitive poetics.

Дата першого надходження рукопису
до видання: 12.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису
після рецензування: 09.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025